بسم الله الرحمن الرحيم

مابه‌التفاوت نرخ ارز در نظام ارزی ایران
تبیین حقوقی، نظارتی و مقرراتی

مؤلف
دکتر حسین قربانیان
عضو هیأت علمی دانشگاه
وکیل پایه یک دادگستری

پژوهشکدهٔ حقوق
تهران - ۱۴۰۴

سرشناسه : قربانیان، حسین، ۱۳۵۸ -
عنوان قراردادی : ایران. قوانین و احکام
.Iran. Laws, etc
عنوان و نام پدیدآور : مابه‌التفاوت نرخ ارز در نظام ارزی ایران: تبیین حقوقی، نظارتی و مقرراتی/ مولف حسین قربانیان.
مشخصات نشر : تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش، ۱۴۰۴.
مشخصات ظاهری : ۱۹۲ ص.
شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۴۵۷-۲۶۵-۷
وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۸۸.
موضوع : ارز -- ایران -- نرخ‌ها
موضوع : Foreign exchange rate -- Iran
موضوع : ارز -- نرخ‌ها -- قوانین و مقررات -- ایران
موضوع Foreign exchange rates -- Law and legislation -- Iran
موضوع : ارز -- قوانین و مقررات -- ایران
موضوع : Foreign exchange -- Law and legislation -- Iran
رده‌بندی کنگره : HG۳۹۶۹/۲
رده‌بندی دیویی : ۳۳۲/۴۵۶۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی : ۱۰۱۲۲۱۸۵

با مراجعه به فروشگاه اینترنتی شهر دانش از مزایای خرید آنلاین و تخفیف ویژه برخوردار شوید.

https://sdil.ac.ir/shop/

عنوان: **مابه‌التفاوت نرخ ارز در نظام ارزی ایران، تبیین حقوقی، نظارتی و مقرراتی**

مؤلف: **دکتر حسن قربانیان**

ناشر: پژوهشکده حقوقی شهر دانش

صفحه‌آراو ویراستار: سودابه رسولی

طراح جلد: زهرا کریمی

نوبت چاپ: اول

تاریخ چاپ: ۱۴۰۴

شمارگان: ۵۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۷۵-۲۶۵-۷

بها: ۲۶۰,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

تهران ـ خیابان کریم‌خان زند ـ خیابان سنایی ـ خیابان نهم ـ خیابان گیلان ـ پلاک ۵
کد پستی ۱۵۸۵۷۴۳۱۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵/۴۵۳۹ تلفن: ۸۸۸۱۱۵۸۱ نمابر: ۸۸۸۱۱۵۸۰
Website: http://www.sdil.ac.ir Email: publication@sdil.ac.ir

به نام خداوند جان و خرد

سخن ناشر

توسعه ادبیات حقوقی در هر کشور، نقش مهمی در پیشرفت نظام حقوقی آن کشور ایفا می‌نماید. اندیشمندان و پژوهشگران دنیای بیکران حقوق که شیفته نظم‌اند و سرباز عدالت، آموزه‌های علمی و تجربیات عملی خویش را به جامعه حقوقی عرضه می‌دارند تا بتوانند در تثبیت و تنویر نظم اجتماعی و استقرار عدالت و اصلاح و پیشرفت کشور سهیم گردند.

قانون‌گذار فهیم و آگاه، هیچ‌گاه در مقام تهیه پیش‌نویس و مهیا شدن جهت وضع قانون، خود را بی‌نیاز از ادبیات و دکترین حقوقی کشور و مشورت با خبرگان نخواهد یافت و هیچ‌گاه مصوبات قبلی خویش را دائمی و مصون از نقد و اصلاح قلمداد نخواهد نمود. قضات متخصص و عدالت‌پیشه نیز نقد علمی و منصفانه آرای خود را مایه تکامل و پیشرفت می‌دانند.

دانشکده‌های حقوق که به مأموریت خطیر تربیت قضات، وکلا، مشاوران حقوقی، سردفتران، پژوهشگران و اساتید حقوق و فقه همت می‌گمارند علاوه بر اینکه از آموزه‌های علمی و قضایی کشور بسیار بهره می‌برند متقابلاً رسالت مهمی در غنی‌سازی ادبیات و دکترین حقوقی کشور برعهده دارند.

کشور ایران به‌ویژه در دو دهه اخیر پیشرفت قابل توجهی را در توسعه کمّی ادبیات حقوقی کشور شاهد بوده است. تعداد کتب و نشریات حقوقی منتشره در کشور طی بیست سال اخیر، به نسبت گذشته به مراتب افزایش یافته است. این دستاورد را باید به فال نیک گرفت و امیدوار بود که این پیشرفت کمّی به همین میزان با توسعه‌ای کیفی در بارور شدن دکترین حقوقی مورد نیاز کشور همراه باشد و با احترام به حقوق مالکیت فکری دیگران انتشار یابد.

انتشارات پژوهشکده حقوقی شهر دانش که همواره سعی داشته است علاوه بر انتشار آثار حاصل از تحقیقات پژوهشکده حقوق، به صورتی هدفمند و با ارزیابی علمی به گزینش و چاپ و انتشار کتاب‌های حقوقی در حوزه‌ها و موضوعات مورد نیاز جامعه حقوقی کشور مبادرت ورزد، زحمات جناب آقای **دکتر حسین قربانیان** در تألیف کتاب **مابه‌التفاوت نرخ ارز در نظام ارزی ایران، تبیین حقوقی، نظارتی و مقرراتی** را ارج نهاده، امیدوار است این کتاب مورد استقبال جامعه حقوقی کشور و مورد استفاده متولیان امر قرار گیرد.

وحید اشتیاق

فهرست مطالب

سخن ناشر ۵
پیشگفتار ۱۵
مقدمه ۱۶

بخش اول

تمایز ساختاری مابه‌التفاوت نرخ ارز و تعهدات ارزی: تحلیل حقوقی، قراردادی و نظارتی

گفتار اول) تمایز نهادی و ماهوی مابه‌التفاوت نرخ ارز از تعهدات ارزی در ساختار حقوقی و مقرراتی بانک مرکزی ۲۱
بند اول) تفکیک «مابه‌التفاوت نرخ ارز» از «تعهد ارزی»؛ شرط شفافیت و امنیت حقوقی ۲۳
بند دوم) ماهیت حقوقی مابه‌التفاوت‌های ارزی: بررسی مرز میان تخلف از ضوابط و مقررات تعیین‌شده دولت و جرم ارزی در نظام حقوقی ایران ۲۵
بند سوم) ماهیت دوگانه مابه‌التفاوت نرخ ارز در اعتبارات و حوالجات ارزی: «علی‌الحساب بودن ارز» و «وجه التزام قراردادی» ۲۷
گفتار دوم) مرز جرم‌انگاری و مسئولیت مالی در مابه‌التفاوت ارزی: صلاحیت، ضمانت اجرا و تفسیر قانونی ۲۹
بند اول) عدم پرداخت مابه‌التفاوت‌های ارزی: تخلف مالی یا جرم اقتصادی؟ ۲۹
بند دوم) خروج مابه‌التفاوت ارزی از شمول تبصره ۵ ماده ۲ مکرر و شناسایی صلاحیت رسیدگی بر مبنای ماده ۱۰ قانون تعزیرات ۳۳
بند سوم) ضمانت اجرای قانونی عدم پرداخت مابه‌التفاوت ارزی: جریمه معادل تفاوت نرخ ارز ۳۵
بند چهارم) عدم صلاحیت تعزیرات در الزام به پرداخت مابه‌التفاوت ارزی؛ تفسیر مضیق ماده ۱۰ و حدود ضمانت اجرا ۳۷

بخش دوم

اخذ مابه‌التفاوت به‌عنوان مکانیسم تعدیل نرخ ارز

گفتار اول) ماهیت فروش ارز علی‌الحساب ۴۵
گفتار دوم) مروری بر بخشنامه‌های صادره بانک مرکزی در خصوص تغییر گروه کالایی و علی الحساب بودن نرخ ارز ۴۷
بند اول) مبنای تشخیص تغییر گروه کالایی از ۱ به ۲ ۴۷
بند دوم) اخذ علی‌الحساب مابه‌التفاوت ارزی در تغییر گروه کالایی از ۱ به ۲ ۴۸
بند سوم) اختیار وزارتخانه در اخذ مابه‌التفاوت پس از تغییر گروه کالایی ۴۸
بند چهارم) عدم امکان مطالبه مابه‌التفاوت ارز ماشین‌آلات تولید کالای اساسی در صورت ارائه اسناد تا ۹۸/۰۶/۱۲ ۴۸
بند پنجم) عدم مطالبه مابه‌التفاوت در واردات کره با ارز ۴۲،۰۰۰ ریالی پس از تغییر گروه کالایی ۴۸
بند ششم) افزایش مهلت پرداخت مابه‌التفاوت ارزی کالاهای اساسی از ۶ به ۹ ماه ۴۹
بند هفتم) الزام پرداخت مابه‌التفاوت ارزی ناشی از تغییر گروه کالایی بر اساس قیمت عمده‌فروشی مصوب کارگروه تنظیم بازار ۴۹
بند هشتم) دریافت علی‌الحساب ۴۸،۰۰۰ ریالی در واردات جهاد کشاورزی و حذف مابه‌التفاوت بابت تأخیر در ارائه اسناد ۴۹
بند نهم) افزایش مهلت پرداخت مابه‌التفاوت ارزی کالاهای اساسی از ۶ به ۹ ماه در صورت تغییر گروه کالایی ۴۹
بند دهم) افزایش مهلت پرداخت مابه‌التفاوت ارزی گوشت قرمز از ۹ به ۱۲ ماه در پی تغییر گروه کالایی ۵۰
بند یازدهم) افزایش مهلت پرداخت مابه‌التفاوت ارزی نهاده‌ها و مواد اولیه کشاورزی به یک سال در پی تغییر گروه کالایی ۵۰
بند دوازدهم) قطعی شدن مابه‌التفاوت ۴۸،۰۰۰ ریالی در صورت ترخیص کالا در سال ۹۹ به دلایل غیرمستند به قصور واردکننده ۵۰
بند سیزدهم) افزایش مهلت ۹ ماهه برای پرداخت مابه‌التفاوت ارزی کالاهای اساسی با تغییر گروه از ۱ به ۲ ۵۰

بند چهاردهم) تعیین پلکانی مابه‌التفاوت ارزی بر اساس سال ترخیص برای ارز تأمین‌شده با نرخ ۴۲,۰۰۰ ریال ۵۱
بند پانزدهم) موارد شمول عدم پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز و تغییر گروه کالایی پس از تأمین ارز رسمی نرخ ارز ثبت سفارش به نیمایی دارو و تجهیزات پزشکی ۵۱
بند شانزدهم) بخشنامه اداره کل تجهیزات و ملزومات پزشکی سازمان غذا و دارو: نحوه بررسی حداقل اسناد اقلام تجهیزات و ملزومات پزشکیR-P ۵۲
بند هفدهم) موارد شمول عدم پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز و تغییر گروه کالایی پس از تأمین ارز رسمی نرخ ارز ثبت سفارش به نیمایی حبوبات و چای ۵۴
بند هجدهم) موارد شمول عدم پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز و تغییر گروه کالایی پس از تأمین ارز رسمی نرخ ارز ثبت سفارش به نیمایی کسب‌وکارهای کشاورزی ۵۵
بند نوزدهم) موارد شمول عدم پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز و تغییر گروه کالایی پس از تأمین ارز رسمی نرخ ارز ثبت سفارش به نیمایی واردات مواد اولیه لاستیک ۵۶
بند بیستم) بخشنامه شماره ۰۰/۲۴۴۴۳ مورخ ۱۴۰۰/۰۱/۳۱ بانک مرکزی ۵۷
بند بیست و یکم) بخشنامه شماره ۰۱/۲۰۴۱۸ مورخ ۱۴۰۱/۰۱/۲۹ بانک مرکزی ۵۷
بند بیست و دوم) بخشنامه‌های بانک مرکزی درخصوص استثنای بذر گوجه‌فرنگی و پیاز از پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز ۵۸
بند بیست و سوم) استثنای بذر گوجه‌فرنگی و بذر پیاز از شمول پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز سازِکار اخذ مابه‌التفاوت نرخ ارز به (تغییر گروه کالایی آن ۱ به گروه ۲) (موضوع بخشنامه شماره ۹۸/۱۶۱۰۹۳ مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۱۳ بانک مرکزی) ۵۸
بند بیست و چهارم) استثنای بذر گوجه‌فرنگی و بذر پیاز از شمول پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز سازِکار اخذ مابه‌التفاوت نرخ ارز به (تغییر گروه کالایی آن ۱ به گروه ۲) (موضوع بخشنامه شماره ۹۸/۱۶۷۹۴۰ مورخ ۱۳۹۸/۰۵/۱۷ بانک مرکزی) (اصلاح تبصره ۲ ذیل بند ۱ بخشنامه ۱۳۹۷/۰۵/۱۳) ۵۹
بند بیست و پنجم) استثنای بذر گوجه‌فرنگی و بذر پیاز از شمول پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز (موضوع بخشنامه شماره ۹۸/۳۶۳۲۰۲ مورخ ۱۰/۲۱/ ۱۳۹۸ بانک مرکزی) (تغییر گروه کالایی آن ۱ به گروه ۲) ۵۹
گفتار سوم) تبیین اثر تغییر گروه کالایی از گروه یک به دو در فرایند واردات و بررسی تداخل آن با حق مکتسبه واردکننده در اخذ مابه‌التفاوت نرخ ارز ۶۰

بند اول) تغییر گروه کالایی در زمان حواله ۶۱
بند دوم) تغییر گروه کالایی در زمان ترخیص ۶۱
بند سوم) تأخیر واردکننده در واردات کالا و تغییر گروه در این فاصله ۶۱
گفتار چهارم) اخذ مابه‌التفاوت به‌عنوان جریمه ۶۲
بند اول)؛ ماهیت جریمه ۶۲
بند دوم) تأخیر در ارائه اسناد حمل کالا برابر مواعد اعلامی ۶۳
بند سوم) مروری بر مهلت‌های قانونی انتقال ارز، ارائه اسناد حمل و پروانه گمرکی در عملیات واردات ارزی بر اساس بخشنامه‌های بانک مرکزی ۶۳
بند چهارم) موارد شمولیت اخذ مابه‌التفاوت نرخ ارز با ماهیت وجه التزام و جریمه ۶۸
بند پنجم) موارد معافیت از پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز به‌موجب مصوبات هیأت وزیران ۷۶
بند ششم) موارد معافیت از پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز در بخشنامه‌های بانک مرکزی ۷۹
گفتار پنجم) عدم رعایت ضوابط قانونی قیمت‌گذاری و توزیع کالا ۸۳
بند اول) بخشنامه بانک مرکزی در رابطه با اخذ مابه‌التفاوت نرخ ارز مترتب از کالاهای تأمین ارزشده به نرخ ۴۲,۰۰۰ ریال به ازای هر دلار و کمتر تا نرخ مندرج در سامانه معاملات الکترونیکی ارز (ETS) مورخ مصوب ۱۴۰۲/۱۰/۰۹ ۸۳
بند دوم) تاثیر عدم ارائه تأییدیه‌های عدم رعایت ضوابط قیمت‌گذاری و توزیع از کالاهای ترخیص‌شده (بخشنامه شماره ۰۳/۹۶۱۸۵ مورخ ۱۴۰۳/۰۴/۳۰ بانک مرکزی) ۸۷
بند سوم) شیوه دریافت مابه‌التفاوت نرخ ارز دارو، مواد اولیه آن، تجهیزات و ملزومات پزشکی، قطعات یدکی، مواد اولیه شیرخشک نوزادان و مواد اولیه مشمول قیمت‌گذاری با ارز ترجیحی (۱۴۰۳/۰۴/۳۰) ۸۹
بند چهارم) پرداخت مابه‌التفاوت‌ها و افزایش مهلت پرداخت برابر بخشنامه ۰۴/۳۵۴۲۱ مورخ ۱۴۰۴/۰۲/۱۴ بانک مرکزی ۹۰
الف) تکلیف ثبت سفارش‌های از ابتدای سال ۱۴۰۲ ۹۰
ب) افزایش مهلت ارائه تأییدیه از ۶۰ به ۹۰ روز ۹۱
ج) اگر تأییدیه در مهلت ۹۰ روزه از ترخیص ارائه نشود ۹۱
د) مبنای نرخ محاسبه مابه‌التفاوت ۹۲
ه) اعلام تخلف پس از رفع تعهد ارزی و سپری شدن مهلت قانونی ۹۲

و) جایگاه بانک‌ها در فرایند پس از رفع تعهد ۹۲
ز) زمانی که بانک باید از گمرک استعلام بگیرد ۹۴
ح) وضعیت واردکننده در صورت امضای تعهدنامه پذیرش نوسانات نرخ ارز ۹۴

بخش سوم

تعهدنامه‌های بانکی در فرایند تأمین ارز: تمایز مفهومی و حقوقی تعهدنامه پذیرش مابه‌التفاوت نرخ ارز از سایر تعهدات عمومی

گفتار اول) آثار حقوقی امضای فرم تعهد ۹۸
گفتار دوم) استثنائات و قیود قابل استناد حتی با وجود امضای تعهدنامه ۱۰۰
گفتار سوم) تعهدنامه پذیرش پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز در فرایند صدور اعلامیه تأمین ارز و کد ساتا ۱۰۱
بند اول) عدم وجود هیچ‌گونه تعهدنامه یا قرارداد میان واردکننده و بانک ۱۰۱
بند دوم) اخذ تعهدنامه در زمان تخصیص یا تأمین ارز (هم‌زمان با ارائه خدمت) ۱۰۴
بند سوم) اخذ تعهدنامه در زمان صدور اعلامیه تأمین ارز یا صدور کد ساتا (پس از تأمین ارز) ۱۰۴

بخش چهارم

رویه‌های خاص و چالش‌های نظارتی در پرونده‌های مابه‌التفاوت ارزی

گفتار اول) صلاحیت سازمان تعزیرات حکومتی در رسیدگی به مابه‌التفاوت نرخ ارز و عدم شمول آن نسبت به وجه التزام و وثایق ۱۰۷
گفتار دوم) نقش بانک عامل در اعلام تخلف مابه‌التفاوت نرخ ارز به نمایندگی از بانک مرکزی ۱۰۸
گفتار سوم) برائت یا منع تعقیب؟ واکاوی اثر احکام قضایی بر رفع تعهدات ارزی در پرتو بند ۴-۲-د مقررات ارزی ۱۰۹
گفتار چهارم) تفکیک مهلت‌های اداری از تعهدات ارزی: بررسی آثار تمدید مهلت ارائه سند ترخیص بر مسئولیت پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز ۱۱۰
گفتار پنجم) مابه‌التفاوت و بحث انجام عملیات تطبیق در سامانه رفع تعهدات ارزی (اگر متقاضی پروانه سبز گمرکی را ارائه دهد، لیکن مشمول پرداخت مابه‌التفاوت گردد) ۱۱۲

گفتار ششم) سازِکار استرداد مبالغ مابه‌التفاوت در موارد فاقد مبنای قانونی، بدون نیاز به طرح دعوای قضایی از سوی واردکننده ۱۱۴
گفتار هفتم) تحلیل ماهیت مابه‌التفاوت‌های ارزی و امکان مطالبه خسارت تأخیر تأدیه: تمایز میان جریمه تنبیهی و بدهی علی‌الحساب ۱۱۶

بخش پنجم

مابه‌التفاوت نرخ مرجع تا نرخ روزانه بانک مرکزی در اعتبارات اسنادی

گفتار اول) مابه‌التفاوت نرخ ارز زمان تأمین تا نرخ ارز بازار در بخشنامه‌های بانک مرکزی ۱۳۱
بند اول) رأی شماره ۷۴۹ مورخ ۱۳۹۹/۰۶/۱۸ هیأت عمومی دیوان عدالت اداری ۱۳۴
بند دوم) بخشنامه ۱۰۰۱۸۶/۹۸ ـ ۱۳۹۸/۰۳/۲۸ بانک مرکزی و بخشنامه شماره ۵۸۸۷۸/۹۸ ـ ۱۳۹۸/۰۲/۲۵ بانک مرکزی ۱۳۵
بند سوم) بخشنامه شماره ۵۸۸۷۸/۹۸ ـ ۱۳۹۸/۰۲/۲۵ بانک مرکزی ۱۳۷
بند چهارم) بخشنامه شماره ۹۸/۸۰۶۶۱ مورخ ۱۳۹۸/۰۳/۱۲ بانک مرکزی ۱۳۸
بند پنجم) بخشنامه شماره ۹۸/۱۰۰۱۸۶ مورخ ۱۳۹۸/۰۳/۲۸ بانک مرکزی ۱۳۸
بند ششم) رأی شماره ۲۷۵ هیأت عمومی دیوان عدالت اداری مورخ ۱۴۰۰/۰۲/۲۸ با موضوع ابطال بندهای ۱، ۲ و ۳ بخشنامه شماره ۱۰۰۱۸۶/۹۸ ـ ۱۳۹۸/۰۳/۲۸ و بخشنامه شماره ۵۸۸۷۸/۹۸ ـ ۱۳۹۸/۰۲/۲۵ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران به تبعیت از نظر فقهای شورای نگهبان از تاریخ تصویب ۱۴۶
بند هفتم) مابه التفاوت نرخ ارز در صورت تغییر گروه کالایی یک به دو در صورت تأمین ارز اعتبارات اسنادی واردات کره ۱۴۷
بند هشتم) اخذ مابه‌التفاوت اعتبارات اسنادی تأمین ارزشده از طریق بانک یا سامانه نیما ۱۴۷
بند نهم) رفع تعهد ارزی و پرداخت مابه‌التفاوت نرخ ارز موضوع بخشنامه شماره ۹۹/۳۶۹۸۸۵ مورخ ۱۳۹۹/۱۱/۱۸ بانک مرکزی ۱۴۸
بند دهم) رأی هیأت عمومی دیوان عدالت اداری به شماره دادنامه ۹۸۰۹۹۷۰۹۰۵۸۱۲۶۲۰ مورخ ۱۳۹۸/۰۹/۰۵ با موضوع: «ابطال اطلاق بخشنامه شماره ۱۸۱۴۰۷/۹۷ـ ۱۳۹۷/۰۵/۲۷ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران در خصوص حذف بند ۹ بخشنامه شماره ۱۷۲۱۰۴/۹۷ ـ ۱۳۹۷/۰۵/۲۰ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران» ۱۵۱

گفتار دوم) تأثیر پیش‌دریافت و میان‌دریافت از متقاضی بر پذیرش و عدم پذیرش مسئولیت های مربوط به تغییرات و نوسانات نرخ ارز ۱۵۸
بند اول) واردکننده کتباً درخواست و تقبل ننموده که کلیه مسئولیت‌های مربوط به تغییرات و نوسانات نرخ ارز را عهده‌دار گردد ۱۵۹
بند دوم) واردکننده کتباً درخواست و تقبل نموده که کلیه مسئولیت‌های مربوط به تغییرات و نوسانات نرخ ارز را عهده دار گردد ۱۵۹

بخش ششم

ضبط وثایق و آثار تأخیر در ایفای تعهد ارزی: مبانی قانونی و صلاحیت مراجع رسیدگی

گفتار اول) بررسی حدود صلاحیت شعب تعزیرات حکومتی در خصوص وثایق بانکی مرتبط با تعهدات ارزی ۱۶۵
گفتار دوم) اخذ و یا ضبط جریمه نقدی قبل از سال‌های ۹۰ و ۹۱ ۱۶۶
گفتار سوم) مبنای قانونی اخذ وثایق و تضامین در فرایند تأمین ارز: الزام به نرخ بازار ثانویه (ETS) ۱۶۷
بند اول) ایفای تعهدات ارزی واردکننده در مواعد مقرر (به‌طور کامل /به‌طور ناقص/ خارج از موعد) ۱۶۷
بند دوم) ایفای تعهدات ارزی واردکننده در مواعد مقرر به‌طور کامل ۱۶۸
بند سوم) ایفای تعهدات ارزی واردکننده در مواعد مقرر به‌طور ناقص ۱۶۸
بند چهارم) ایفای تعهدات ارزی واردکننده در خارج از مواعد مقرر ۱۶۸
الف) ایفای تعهدات ارزی واردکننده در خارج از مواعد مقرر کمتر از یک سال از زمان اتمام مهلت های مقرر ۱۶۹
ب) ایفای تعهدات ارزی واردکننده در خارج از مواعد مقرر بیشتر از یک سال از زمان اتمام مهلت‌های مقرر ۱۶۹
بند پنجم) تقابل اخذ وثیقه غیرمنقول و ارائه اسناد حمل خارج از موعد ۱۷۰
بند ششم) ضبط و وصول مازاد فروش ملک در قبال عدم ایفای تعهدات دیگر واردکننده ۱۷۱

بخش هفتم

کمیته تمدید مهلت واردات: از اختیارات اداری تا آثار حقوقی در مطالبه مابه‌التفاوت ارز

گفتار اول) رسیدگی به درخواست بخشودگی مابه‌التفاوت ناشی از تأخیر ۱۷۵
گفتار دوم) بخشنامه بانک مرکزی در خصوص «کمیته تمدید مهلت واردات» به شماره ۰۳/۱۱۹۶۵۵ مورخ ۱۴۰۳/۰۵/۲۷ ۱۷۷
گفتار سوم) توضیحات تکمیلی بخشنامه شماره ۰۳/۱۱۹۶۵۵ مورخ ۱۴۰۳/۰۵/۲۷ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (جایگزینی کمیته تمدید مهلت واردات به جای کمیته ماده ۳) ۱۷۹

بخش هشتم

نحوه تسویه اقساط تسهیلات ارزی صادرکنندگان خدمات فنی و مهندسی

فهرست منابع ۱۸۹

پیشگفتار

نظام ارزی هر کشور، به‌ویژه در شرایط نوسانات اقتصادی و تغییر سیاست‌های ارزی، مستلزم برخورداری از ساختاری شفاف، منسجم و مبتنی بر تفکیک نهادی ابزارهای نظارتی و تعهدی است. در این میان، دو مفهوم کلیدی یعنی «تعهدات ارزی» و «مابه‌التفاوت نرخ ارز» در نظام مقرراتی جمهوری اسلامی ایران، اغلب به‌گونه‌ای ناصحیح در رویه‌های اجرایی، بخشنامه‌های بانکی و حتی آرای برخی مراجع شبه‌قضایی با یکدیگر خلط شده‌اند؛ خلطی که در عمل، مرز میان تخلف مالی و جرم اقتصادی را مخدوش ساخته و امنیت حقوقی فعالان اقتصادی را به‌چالش کشیده است.

در این کتاب، تلاش شده است با اتکا به اصول حقوق عمومی و خصوصی، تحلیل متن‌محور بخشنامه‌های بانک مرکزی، مصوبات هیأت وزیران و رویه‌های ناظر بر اجرای مقررات ارزی، تمایز دقیق میان این دو نهاد شناسایی و مستند گردد. مابه‌التفاوت نرخ ارز، برخلاف تعهدات ارزی که ریشه در قراردادهای بانکی یا الزامات صریح قانونی دارد، اغلب ناشی از تصمیمات پسینی دولت و به‌منظور تعدیل مالی در پی تغییر گروه کالایی یا نرخ مبنای ارز وضع می‌شود. بدین‌سان، در ماهیت، شکل و ضمانت اجرا، جایگاه مستقلی داشته و شمول آن در قالب تخلف ارزی، فاقد توجیه قانونی و مغایر با اصل قانونی بودن جرم و مجازات است.

بررسی حدود صلاحیت سازمان تعزیرات حکومتی در رسیدگی به این مطالبات، تحلیل رویه بانک‌ها در درج متقاضیان در لیست‌های نظارتی و بررسی احکام هیأت عمومی دیوان عدالت اداری در خصوص مشروعیت مطالبه مابه‌التفاوت، از جمله محورهای اصلی این پژوهش است. همچنین با تکیه بر منابع رسمی و آرای معتبر، تلاش شده است مبانی فنی و حقوقی در قالبی کاربردی برای حقوق‌دانان، مدیران بانکی، واردکنندگان و سیاست‌گذاران اقتصادی ارائه شود.

امید است این مجموعه بتواند گامی مؤثر در جهت ارتقای شفافیت حقوقی، اصلاح رویه‌های اجرایی و بازتعریف حدود صلاحیت در حوزه سیاست ارزی کشور باشد.

حسین قربانیان

تابستان ۱۴۰۴

مقدمه

تعهد ارزی در نظام مالی و بانکی ایران به‌معنای الزام ذی‌نفع ارز به مصرف یا بازگشت آن در چهارچوب مقررات ارزی اعلامی از سوی بانک مرکزی است. این تعهد ناظر بر استفاده از منابع ارزی رسمی کشور بوده و به‌موجب آن، واردکننده یا صادرکننده متعهد می‌شود که در مهلت و شرایط معین، مطابق با هدف تخصیص ارز، اقدام نماید.

پس از انجام عملیات ثبت سفارش و تخصیص ارز و تأمین ارز و حسب مورد انجام حواله ارزی/ برات اسنادی یا اعتبار اسنادی چنانچه واردکننده نتواند در قبال ارائه پروانه گمرکی حاکی از ورود و ترخیص قطعی کالا و با مطابقت کمی و کیفی به لحاظ ارزش و مشخصات کالای وارده با اسناد ارائه‌شده مطابق با ثبت سفارش (در خصوص اعتبارات اسنادی علاوه بر موارد مذکور تطابق با شرایط مندرج در اعتبار اسنادی)، ظرف مهلت مقرر در بخش اول مجموعه مقررات ارزی با رعایت سایر مقررات ارائه دهد، متعهد ارزی شناخته خواهد شد.

همچنین صادرکنندگان نیز تکلیف دارند ارز حاصل از صادرات، (بر مبنای درصد تعیین‌شده) به‌طور مثال ۱۰۰ درصد مبلغ ارزی مندرج در پروانه گمرکی یا معادل ارزی آن به سایر ارزها برای محصولات پتروشیمی و فراورده های نفتی و برای سایر واردکنندگان ۹۰ درصد) در قالب روش‌های تعیین‌شده (به یک یا ترکیبی از روش‌های برگشت ارز) به چرخه اقتصادی کشور ظرف مدت تعیینی (چهار ماه از تاریخ صدور پروانه گمرگی) برگرداند و اِلا متعهد ارزی شناخته خواهند شد.

در کنار این تعهدات قراردادی و قانونی، مقوله‌ای با عنوان «مابه‌التفاوت نرخ ارز» در سال‌های اخیر در پی تحولات ساختاری در سیاست ارزی کشور به وجود آمده است. مابه‌التفاوت نرخ ارز، الزام پرداخت وجهی ریالی از سوی واردکننده به نفع خزانه دولت است که ناشی از تغییر نرخ ارز مبنا یا تغییر گروه کالایی کالا و یا تأخیر در ارائه اسناد حمل؛ می‌باشد. این مطالبه برخلاف تعهد ارزی، معمولاً در زمان تخصیص ارز پیش‌بینی نشده و ماهیتاً یک الزام پسینی محسوب می‌شود.

منطق اقتصادی و تنظیمی اخذ مابه‌التفاوت نرخ ارز مبتنی بر جلوگیری از انتفاع مضاعف واردکننده از تفاوت نرخ‌های ترجیحی و بازار است. هنگامی‌که کالایی ابتدا

مشمول ارز دولتی یا نیمایی بوده و سپس به دلیل تغییر گروه کالایی یا اصلاح سیاست‌های حمایتی از شمول این نرخ خارج می‌شود، دولت برای بازگرداندن تعادل مالی، اقدام به مطالبه مابه‌التفاوت می‌نماید.

از منظر حقوقی، مابه‌التفاوت نرخ ارز نه برخاسته از قرارداد میان واردکننده و بانک است، نه ناشی از تخلف در مصرف ارز بلکه محصول تصمیم حاکمیتی و یک‌سویه دولت است که به‌موجب مصوبات هیأت وزیران یا بخشنامه‌های بانک مرکزی قابل اجرا می‌شود. این مطالبه، ماهیتی نزدیک به تعدیل مالیات‌مانند دارد و از همین رو، باید تابع اصول حقوق عمومی از جمله اصل قانونی بودن، اصل انصاف مالی، اصل عطف‌به‌ماسبق نشدن و اصل تفکیک صلاحیت‌ها باشد.

از نقطه‌نظر بانکی، تعهد ارزی در حوزه اعتبارسنجی و پایش رفتار واردکننده نقش اساسی دارد و نقض آن می‌تواند به مسدودسازی دسترسی به منابع ارزی در آینده منجر شود. در مقابل، مابه‌التفاوت ارزی بیشتر یک مطالبه مالی است و در شرایطی قابل مطالبه است که مبنای آن (اعم از تغییر نرخ پایه یا تغییر گروه کالایی و یا تغییر در نرخ و تأخیر در ارائه اسناد حمل) به‌صورت رسمی و در زمان مقتضی به ذی‌نفع اعلام شده باشد.

در نهایت، از منظر بازرگانی بین‌المللی، واردکننده زمانی می‌تواند برای دریافت مابه‌التفاوت پاسخگو باشد که پیشاپیش نسبت به تغییر شرایط آگاهی داشته یا آن را تعهد کرده باشد. در غیر این‌صورت، تحمیل این مطالبه، خارج از چهارچوب تعهدات قراردادی و خلاف اصول تجارت منصفانه (Fair Trade) تلقی می‌شود.

بر این اساس، تفکیک نهادی و حقوقی میان «تعهدات ارزی» و «مابه‌التفاوت نرخ ارز» ضروری است و خلط این دو مفهوم در رویه‌های اجرایی و بخشنامه‌های بانکی، منجر به ابهام در مسئولیت‌پذیری، بروز تعارض در صلاحیت مراجع رسیدگی و اختلال در امنیت حقوقی فعالان اقتصادی خواهد شد.

در همین راستا، مجموعه حاضر در قالب هشت بخش تخصصی به واکاوی ابعاد حقوقی، بانکی، نظارتی و مقرراتی مابه‌التفاوت نرخ ارز در نظام ارزی ایران پرداخته و به تفصیل، محورهای زیر را بررسی می‌کند:

بخش اول به تمایز ساختاری، حقوقی و نهادی میان تعهدات ارزی و مابه‌التفاوت نرخ ارز اختصاص دارد و با تحلیل مفهومی، ماهیت‌سنجی و تعیین مرزهای مسئولیت، زمینه تبیین صحیح رویه‌ها را فراهم می‌سازد؛ بخش دوم با تمرکز بر جایگاه مابه‌التفاوت به‌عنوان ابزار تعدیل مالی، سیاست‌های دولت در تغییر نرخ ارز، بخشنامه‌های علی‌الحساب و آثار عملیاتی آن را بررسی می‌کند؛ بخش سوم به تحلیل حقوقی تعهدنامه‌های بانکی و اثرات امضای متقاضی در خصوص پذیرش پرداخت مابه‌التفاوت اختصاص دارد؛ بخش چهارم رویه‌ها و چالش‌های اجرایی در مطالبه مابه‌التفاوت ارزی از منظر صلاحیت سازمان تعزیرات، نقش بانک عامل، اثر احکام قضایی و عملیات تطبیق در سامانه‌های نظارتی را بررسی می‌نماید؛ بخش پنجم به‌طور خاص مابه‌التفاوت در اعتبارات اسنادی، نرخ‌های پایه ارزی و رویه‌های اجرایی بانک مرکزی و دیوان عدالت اداری را تحلیل می‌کند؛ بخش ششم به موضوع ضبط وثایق، تأخیر در ایفای تعهد ارزی و آثار آن بر حقوق واردکننده و صلاحیت شعب رسیدگی‌کننده می‌پردازد؛ بخش هفتم نهاد «کمیته تمدید مهلت واردات» را به‌عنوان مرجع بررسی درخواست‌های بخشودگی مابه‌التفاوت ناشی از تأخیر تحلیل می‌نماید و سرانجام بخش هشتم به وضعیت خاص تسهیلات ارزی صادرکنندگان خدمات فنی و مهندسی در پی تغییر نرخ ارز و نحوه تسویه آن‌ها طبق مصوبات هیأت وزیران اختصاص دارد. این مجموعه، با هدف ایجاد انسجام نظری، شفافیت مقرراتی و صیانت از حقوق اقتصادی فعالان تجاری کشور تدوین شده و می‌کوشد خلأهای مفهومی و اجرایی موجود در مقررات ارزی و بخشنامه‌های بانکی را به‌دقت تبیین و اصلاح‌پذیر سازد.

بخش اول

تمایز ساختاری مابه‌التفاوت نرخ ارز و تعهدات ارزی: تحلیل حقوقی، قراردادی و نظارتی

گفتار اول) تمایز نهادی و ماهوی مابه‌التفاوت نرخ ارز از تعهدات ارزی در ساختار حقوقی و مقرراتی بانک مرکزی

در ساختار نظارتی نظام ارزی جمهوری اسلامی ایران، تمایز میان ابزارهای نظارتی و تنظیمی بانک مرکزی، نقش کلیدی در تفکیک حدود مسئولیت واردکنندگان، اعتبارسنجی رفتار تجاری آنان و حفظ انسجام در نظام تخصیص منابع ارزی دارد. از جمله این ابزارها، دو سازِکار مشخص و متمایز عبارتند از: «ایفای تعهدات ارزی» و «مابه‌التفاوت نرخ ارز».

ایفای تعهدات ارزی، ناظر بر استفاده صحیح و هدفمند از ارز دریافتی توسط واردکنندگان یا بازگشت ارز حاصل از صادرات توسط صادرکنندگان است که متکی بر دستورالعمل‌های بانک مرکزی است. در مقابل، مابه‌التفاوت نرخ ارز، از جنس التزامات تعدیلی و تبعی است که در پی تغییر در سیاست‌های کلان دولت ـ نظیر بازنگری در گروه‌بندی کالایی، حذف نرخ ترجیحی یا جایگزینی نظام‌های ارزی ـ شکل می‌گیرد.

با وجود این تمایز روشن و پذیرفته‌شده در ادبیات بانکی و حقوقی، در بخشنامه‌های بانک مرکزی، مشاهده می‌شود که «مطالبه مابه‌التفاوت نرخ ارز» به اشتباه در ذیل عنوان «ایفای تعهدات ارزی» طبقه‌بندی می‌شود. این خلط، نه‌تنها فاقد توجیه حقوقی است، بلکه با ذات و فلسفه مقررات بانک مرکزی مغایرت دارد و می‌تواند به بروز آثار مخرب بر شفافیت، انضباط و عدالت در مواجهه با فعالان اقتصادی منجر شود.[1]

---

۱. برای مطالعه بیشتر نک: بانک مرکزی، *مجموعه مقررات ارزی (بخش اول تا هفتم)*؛ محمدرضا باقری، جعفر جمالی و محمود خادمان، «مطالبه مابه‌التفاوت نرخ ارز از سوی بانک در اعتبارات اسنادی» *مجله تحقیقات حقوق خصوصی و کیفری* ۳۷(۱۳۹۷)، ۱۴۵ تا ۱۷۴؛ حسین قربانیان، *حقوق دعاوی ارزی*، چاپ اول (تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش، ۱۴۰۲)؛ کاظم یاوری، «بررسی اثرات سیاست یکسان‌سازی نرخ ارز بر تورم، مابه‌التفاوت نرخ ارز رسمی و بازار سیاه و نرخ ارز واقعی در ایران»، *مجله دین و ارتباطات* ۱۶(۱۳۸۱)، ۱۲۹ تا ۱۴۶.

بر اساس بخشنامه های ناظر بر رفع تعهد ارزی بانک مرکزی که طی سال‌های ۱۳۹۷ تا زمان نگارش این مجموعه در قالب نامه‌های عمومی به شبکه بانکی ابلاغ شده است، ایفای تعهد ارزی از جمله تکالیف اصلی واردکننده پس از دریافت ارز محسوب می‌شود. این تعهد مبتنی بر ارائه مدارکی نظیر پروانه گمرکی، اسناد حمل، رسید ترخیص کالاست که نشان می‌دهد ارز دریافتی در مسیر مجاز ثبت سفارش به مصرف رسیده است. تخلف از این الزامات، می‌تواند منجر به اعمال محدودیت‌های جدی مانند تعلیق کارت بازرگانی، مسدودسازی سامانه‌ها و سلب صلاحیت دریافت ارز در آینده شود. در مقابل، مابه‌التفاوت نرخ ارز، طبق بخشنامه‌های بانک مرکزی، در مواردی مطالبه می‌شود که تغییر سیاست‌های کلان ارزی یا به‌روزرسانی ساختار گروه‌بندی کالاها توسط مراجع دولتی، باعث ایجاد اختلاف میان نرخ تخصیص‌یافته و نرخ واقعی شود. مصادیق بارز آن شامل تغییر گروه کالایی از یک به دو، حذف ارز ترجیحی ۴۲,۰۰۰ ریالی و الزام به تسویه بر اساس نرخ سامانه ETS، یا ورود کالاهای غیرضرور به فهرست مشمول پرداخت مابه‌التفاوت است.

آنچه در این میان روشن است، این است که مطالبه مابه‌التفاوت بعضاً نه به دلیل قصور واردکننده، بلکه ناشی از تصمیم حاکمیتی نهادهای دولتی و اقتصادی است و به همین دلیل نیز در ادبیات رسمی بانک مرکزی، غالباً از واژه «اخذ علی‌الحساب» استفاده شده است. این تعابیر بیانگر آن است که این مطالبه ماهیتی مالی، تنظیمی و تبعی دارد و نمی‌تواند در رده تعهدات اصلی واردکننده قرار گیرد.

همان‌گونه که گفته شد، در نظام ارزی کشور، دو مفهوم کلیدی «تعهدات ارزی» و «مابه‌التفاوت نرخ ارز» نقش برجسته‌ای در سیاست‌گذاری و نظارت بانک مرکزی دارند. با این حال، در رویه‌های اجرایی و سامانه‌های نظارتی، گاه این دو مقوله به اشتباه به یکدیگر الحاق می‌شوند؛ در حالی‌که از حیث مبنا، آثار و ضمانت اجرا تفاوت‌های اساسی دارند. تفکیک صحیح این دو، هم برای حفظ حقوق فعالان اقتصادی است و هم شرط لازم برای شفافیت، انضباط مالی و اجرای مؤثر سیاست‌های ارزی دولت به شمار می‌رود. در ادامه، به بررسی حقوقی و اجرایی این تمایز بنیادین پرداخته می‌شود.